

Ole Togeby

Ironi som effektiv kommunikation

I denne artikel vil jeg forsøge at indkredse hvad man kan forstå ved begrebet ironi, set i modsætning til andre udsigelsesformer som selvironi, sarkasme, satire, parodi, fiktion og andre fænomener som forudsættelsesfejl, pådutning og underforståelse.

Ironi

Her kommer et par autentiske eksempler på hvad jeg - og nok de fleste - vil opfatte som ironi:

- (1) Møde i en forskningsgruppe. MM har fremlagt 15 sider af et manuskript til en bog, på perfekt engelsk.

MM: - *Der er ikke læst korrektur på det. Der er nogle småfejl.*

NN: - *Ja det er helt VILDT!*

Deltagerobservation 13-3-2013

- (2) Konference om "Dansk i mange retninger". Konferencens mødeleder, PP, præsenterer den næste foredragsholder, EE, for tilhørerne:

PP: - *Titlen på Ellen E.s foredrag er: Kan vi løse fagets udfordringer i fællesskab? Ellen er så heldig at hun har fået et kvarter til at løse dem.*

Deltagerobservation 14-3-2013

I begge tekster siger afsenderen et og mener noget andet, men det hører også med at der alluderes til andre tekster eller ytringer. Fænomenet ironi foreslår jeg, især inspireret dels af Harder & Kock (1976) og dels af Wilson and Sperber (2012), defineret på følgende måde:

- (3) Ironi er det at afsenderen siger noget, som ved (a) et brud på Grice's maksimer er markeret som (b) et modificeret ekko af en andens tanke, hvorved der (c) uden ansvar for afsenderen er underforstået (d) en kritik af værdigrundlaget for denne tanke.

Brud på Grice's maksimer (Grice 1975) (a) kan være brud på (i) maksimet om informativitet: overdrivelse eller underdrivelse; (ii) sandhed: selvmodsigelse eller åbenlys usandhed; (iii) relevans: ude af kontekst; (iv) måde: stilbrud, imiterende stemmeleje, gestus, grimasser eller gagede gangarter. I de følgende eksempler vil det være angivet hvilket maksime der er sket brud på.

Med *ekko* (b) menes efter Wilson og Sperber (1992): et halvskjult citat af en andens tale eller tanke: der er ikke noget inkvit, så det er kun på grund af et "tonefald" som er den andens (dvs. henvisninger, ordstilling, ordvalg og stil som i dækket direkte tale) at der alluderes til en andens tanke, og afsenderen tager hverken ansvaret for at den præcise ordlyd er den andens (som ved direkte tale), eller for at den bogstavelige mening er dens andens (som ved indirekte tale), men kun for at ekko-ytringen skal opfattes som en slags tolkning af denne andens tanke.

Underforståelse (c) er det som Grice kalder *partikulær konversationel implikatur*, dvs. det at få adressater til at opfatte informationer der ikke er fremsat, men som er kommunikerede fordi de er de mest nærliggende præmisser for at en senere konklusion der er nødvendig for at ytringen får optimal relevans for adressaterne og dermed er umagen værd for dem at processere (Wilson & Sperber 2012). Når et stykke information er underforstået, er det noget modtagerne selv må slutte sig til, og dermed ikke længere noget afsenderen tager ansvaret for.

Ironi er altid at tage afstand fra, kritisere, betvivle eller dementere værdier og holdninger som

er på spil i situationen og kan således opfattes som værdi- eller ideologikritik (d).

I (1) fremtræder NNs formulering *helt VILDT* som et markeret brud på Grice's informativtetsmaksime (a) ved at være overdrevet som betegnelse for 'nogle småfejl'. Det blev også sagt med så stærk emfatisk tryk på *VILDT* at de også er et brud på maksimet om måde. Det er uden tvivl et (modificeret) ekko (b) af MMs bemærkning om *nogle småfejl*.

Derved kritiseres adressaten MMs værdigrundlag (d), som i dette tilfælde må dreje sig om hvad man skal udstede undskyldninger for. NN mener antagelig at MMs tekst er skrevet på meget velformet engelsk, og at MMs beskedenhed derfor er falsk.

Grunden til at NN ikke blot siger noget i stil med: *Din tekst er skrevet på så godt engelsk at du ikke skal undskylde (og det ved du vist godt)*, er nok at NN ikke selv mener at han behersker engelsk så godt, og derfor heller ikke kan sætte sig til dommer over den sproglige kvalitet. Med den ironiske bemærkning kan NN kommunikere både at teksten er godt skrevet, og at MM er falsk beskeden, dog uden at tage ansvaret for denne vurdering (c).

I (2) sker der i *er så heldig* et brud på maksimet om sandhed idet det ligner en selvmodsigelse at sige at et kvarter skulle være mere end tilstrækkelig tid til at løse 'danskfagets udfordringer i fællesskab'. Det er antagelig et ekko af en diskussion mødelederen, EE og andre bestyrelsesmedlemmer har haft ved planlægningen af mødet om hvor lang tid hver taler skulle have til sit indlæg (senere talere fik en halv time til deres indlæg, så et kvarter er mindre end EE kunne ønske).

Herved er det underforstået at adressaterne skal overveje deres værdier. Men her er der to forskellige adressater med hver deres værdigrundlag, dels tilhørerne i salen som skal bære over med at EE's foredrag bliver meget kortfattet, dels EE som skal overveje om hun ikke har slået et for stort brød op, til så få minutters bagetid.

Grunden til at mødelederen bruger ironi, er at hun på meget kort tid kan kommunikere to modsatrettede budskaber til to forskellige adressater uden at skulle stå til regnskab for at hun antagelig selv har været med til at træffe beslutningen om det tilsyneladende uhensigtsmæssige arrangement; det havde kostet flere minutter at sige det samme i sætninger der skulle tolkes bogstaveligt. Og det havde næppe kunnet skjule hendes eget ansvar for situationen.

Læg mærke til at mange kommunikationssituationer er komplekse, dvs. har flere forskellige adressater (og endnu flere modtagere og observatører). I (2) er hensigten med ironien og budskabet med ytringen differentieret i forhold til to adressater: en mild bebrejdelse af EEs foredragstitel, og en selvironisk undskyldning til publikum for den pressede tidsplan. Dette kan kun ske fordi budskabet er underforstået og noget som adressaterne hver især med deres forudsætninger selv slutter sig til.

Maksimebrud og ubehjælpomhed

Ironi må altid været markeret som noget der ikke er som man kunne forvente. Denne markering sker ved brud på en eller flere af Grice's maksimer. Det er dog ikke alle markerede brud på en af Grice's maksimer der også er et ekko af en kilde der er aktuel og relevant i kommunikationssituationen. Hvis ytringen ikke opleves som et tolkningsekko af et eller andet originalt, udløses der ingen kritik af denne originals værdigrundlag. Se på følgende eksempel:

- (4) Indledningen til en dansk stil ved studentereksamen, skrevet 1996 af FF. Den var besvarelse af opgaven: *Giv en analyse og fortolkning af Svend Åge Madsens novelle "Udenfor"*.

Udenfor

Opfattelsen af menneskets eksistens har ændret sig meget gennem tiderne, religionen har i historien uendelig meget indflydelse. I dette århundrede må vi dog se at konklusioner fra mænd som Nietzsche og Darwin slår igennem, for nu er sekulariseringen af religion og politik blevet fuldstændig. Vort samfund har bevæget sig ind i en værdikrise, som forfattere ynder at beskrive, men denne krise er da ikke bare noget opfundet på de litterære kongers skrivebord, det ser vi hver dag ude i samfundet.

Alle de understregede formuleringer er eksempler på brud på Grice's maksimer; *menneskets eksistens* er et brud på relevansmaksimet idet teksten ikke handler om eksistensen, men om livsanskuelser; *uendelig* er et brud på informativitetsmaksimet ved at være en overdrivelse; *dog* er et brud på mådesmaksimet, da der ikke er modsætning mellem 'at noget har ændret sig' og 'at noget nyt slår igennem'. Og sådan også med de følgende understregninger. Men teksten er næppe ironi, for de er ikke af afsenderen markeret som maksimebrud, og der er ikke nogen oplagt original som ytringen kan være et ekko af. Måske er nogle af formuleringerne ekkoer af FFs dansklærer, og man kan da opfatte det som elevens parodi på læreren. Teksten er dog næppe forment således for at de skal blive genkendt af adressaten (som også er en dansklærer) som ekkoer. (4) er således ikke et eksempel på ironi, men på sproglig ubehjælpomhed.

Selvironi

Den tanke som den ironiske ytring er et ekko af, er altid en der af en eller anden grund er aktuel eller relevant i kommunikationssituationen, enten fordi den tilskrives adressaten, eller fordi den tilskrives afsenderen selv, eller tilskrives en 3. person som er omtalt i samtalen. Tilskrives den adressaten, er det prototypisk ironi, tilskrives den afsenderen selv, er der tale om selvironi.

- (5) Selvironi kan defineres som det at afsenderen siger noget, som ved brud på Grice's maksimer er markeret som et modificeret ekko af en tanke som afsenderen selv kunne have haft, hvorved der uden ansvar for (den aktuelle) afsender er underforstået en kritik af værdigrundlaget for denne tanke

Forskellen til prototypisk ironi er altså at selvironi er et ekko af afsenderens egen potentielle holdning.

- (6) P4 24/2 2013 kl. 8:25 Cafe Hack-værten Søren Dahl under indledningspræsentationen:
- *Jeg ser hamrende godt ud i såvel knickers som plusfours*
- (7) Møllers Byro lørdag 8/9 2012 P2. Efter at have spillet Seksdagesvalsen, som var en melodi som lytterne skulle gætte titlen på, sagde programværten Martin Møller:
- *Oprindeligt hed den Wiener Praterleben, og den er skrevet af Siegfried Translateur. Det ved vi jo alle.*

I (6) er det markeret at ytringen i radioen er ude af kontekst (man kan ikke se ham), og desuden svært overdrevet (ingen ser *hamrende godt ud i såvel knickers som plusfours*). Det er et ekko af radio- og tv-værter der skamløst roser sig selv og deres kanal, og derved får Søren Dahl uden at

tage ansvar for det (!) kommunikeret: 'Jeg er ikke en skamløst selvrosende radiovært'. Dette er imidlertid også et løgnerparadoks (som fx *denne sætning er ikke sand!*). Så Søren Dahl får kommunikeret: 'jeg siger ikke at jeg ikke ser godt ud'; og minus minus giver jo plus.

I (7) opfatter jeg situationen sådan at alle kender seksdagesvalsen, mens ingen har hørt om Siegfried Translateur. *Det ved vi jo alle* er således et eklatant og markeret brud på sandhedsmaksimet. Det er en typisk namedropping-bemærkning fra en nedladende og alt for selvbevidst taler. Og igen: Når Martin Møller benægter at han ikke er af den type, så er han det måske alligevel?

Sarkasme

Forskellen på ironi og sarkasme synes blot at være dette at ironien går efter bolden, mens sarkasmen går efter spilleren. Ved ironien er det tanken der udstilles og dementeres, mens det ved sarkasme er tankens ophav der kritiseres og hånes. Der er ikke noget skarpt skel her, for ingen tanke er uden ophav, og en person er som kommunikator ikke andet end sine tanker.

(8)

Information 5/9-2012 side 21

I (8) er situationen at hun er ansat i politikerens Lizas stab til at lave taleinput, og han er arbejdsløs journalist. Når han lader som om han spørger om hun har skrevet så mange ord som tre (mens der jo faktisk er fire), så lægger han nok ikke op til diskussion af sagen ('Var der så mange som tre'), men håner hende for at være stolt af at have skrevet så lidt. Han er dog også misundelig, og hun opfatter ikke hans sarkasme, for hun afbrydes af sit barnebarn som måske sms'er en lykønskning for succes'en til hende. Sarkasme kan derfor defineres således:

(9) Sarkasme er det at afsenderen siger noget, som ved et brud på Grice's maksimer er markeret

som et karikeret ekko af adressatens tanke, hvorved der uden ansvar for afsenderen er underforstået en hån af adressaten.

Læg mærke til at hvis afsenderen spiller ud med en sarkastisk bemærkning uden at adressaten opfatter hånen, som her i (8), har der i en eller anden forstand ikke været nogen sarkasme. Ironi og sarkasme er på denne måde begreber som kun tæller i kommunikationen hvis de opfattes af adressaten som de er intenderet af afsenderen; de er defineret som perlokutionære handlinger.

Perfidi og persiflage

Perfidi kan defineres således:

- (10) Perfidi: Bevidst misvisende, uærlig, usolidarisk og ondskabsfuld (men ikke ekskluderende) gengivelse af en andens (2. eller 3. persons) tale eller tanke.

Perfidi er således ikke, som ironi og sarkasme, kun et ekko af en persons tanker, men en regulær omtale af en udpeget persons tale eller tanke. Gengivelsen af den er ikke blot ved maksimebrud modificeret eller karikeret, men direkte misvisende. Perfidi som er bevidst at dutte folk en mening på hvis vanvid alle kan forstå, er ikke ironisk, men ondskabsfuld. Her kommer et eksempel:

- (11) Torben Friis, chef for TV1 Nyheder i den danske tv-serie *Borgen*, møder programdirektøren Alexander Hjort, som havde fyret ham, men som dernæst selv er blevet gået, og som netop nu står og har sagt farvel til den øverste ledelse.

Hjort: - *Nå, men jeg skal videre til noget nyt. Det har været rigtig rigtig spændende at prøve.*

Pause. Hjort går ud i horisonten i den lange institutionelle gang.

Friis: - *Alex. Næste gang når du skal prøve noget af - så gå i Tivoli.*

DR1: *Borgen* 30. afsnit slutningen. 10/3 2013

Det er ikke det samme at *prøve* (at være programdirektør) og så at *prøve af* (om man som programdirektør kan fyre nyhedschefen dagen før valgaftenen). Friis fejl citerer således direktørens replik, og alluderer kun til den for at kunne hån og spotte ham. (Det skal bemærkes at perfidi i Harder & Kock 1976 beskrives som forudsættelsesfejl på 5. niveau, se herom det senere afsnit om forudsættelsesfejl).

Ordet *persiflage* synes at betegne noget forskelligt på engelsk ('gemytlig gøren grin med') og dansk, hvor det (vist - jeg bruger ikke selv ordet) bruges om grov sarkasme og satire. Det kan så defineres således:

- (12) Persiflage er det at afsenderen siger noget, som ved et brud på Grice's maksimer er markeret som et stærkt forvrænget og karikeret ekko af en andens tanke, hvorved der uden ansvar for afsenderen er underforstået en kritik og hån af personen.

Forudsættelse og underforståelse

Forskellen på ironi og sarkasme ligger i hvilken double-cross-fænomener ytringen skaber mellem afsender og adresseret modtager. Alle ytrede sætninger indeholder flere forskellige typer af information: eksplicit information, forudsat implicit information og underforstået implicit information (Togeby 2003, Togeby uå.).

Leksemet *rejse sig* forudsætter, men meddeler ikke, at personen sad ned. Så med sætningen - *Publikum rejste sig og klappede længe* meddeles det 'at publikum forandrede position til at stå op', og forudsættes det 'at de sad ned'. Modtagerne skal for at forstå meningen med sætningen acceptere sandheden af 'at publikum sad ned' - også selv om det ikke havde været ekspliciteret før. En test på hvilke informationer der på denne måde er forudsatte, består i at indsætte en nægtelse i sætningen: - *Publikum rejste sig ikke*. Den information som er kommunikeret af både den fremsatte og benægtede sætning, som altså falder uden for nægtelsens virkefelt, nemlig 'publikum sad ned', er sætningens forudsættelse, som er min oversættelse af ordet *præsupposition*.

- (13) Forudsættelse (præsupposition) er den kommunikerede implicitte information, som falder uden for en nægtelsens virkefelt, og som modtagerne må acceptere som givet og sand, for at kunne forstå de eksplicite informationer.

Når den ene gæst på vej ind i en restaurant, siger til de andre: - *Tjeneren er jyde, men velsoigneret*, er det ved ordet *men* forudsat at der er modsætning mellem det 'at være jyde' og det 'at være velsoigneret', og hvis modtagerne ikke stiltiende accepterer denne implicit kommunikerede forudsættelse, kan de ikke forstå de eksplicite informationer 'at tjeneren er jyde' og 'at tjeneren er velsoigneret'.

Men der er også i denne ytring underforstået implicit information som modtagerne skal slutte sig til for at ytringen skal være relevant for dem, nemlig: 'at selskabet derfor godt kan spise på restauranten'. Hvis de ikke skulle drage denne konklusion af afsenderens ytring, hvorfor skulle de så bruge tid og energi på at forstå sætningen? Den argumentatoriske retning er nemlig at det er den del af modsætningsparret omkring ordet *men* der kommer efter *men*, der er det afgørende for ytringens underforståede konklusion, og ikke det der kommer før *men*. Det ses tydeligt af at konklusionen bliver den modsatte hvis man bytter om på rækkefølgen: - *Tjeneren er velsoigneret men jyde*, underforstået: 'og derfor kan vi ikke spise på denne restaurant'. Underforståelse er den danske oversættelse af det som Grice har døbt *partikulær konversationel implikatur*:

- (14) Underforståelse (implikatur) er den kommunikerede, men implicitte information som modtagerne må slutte sig til for at ytringen skal få optimal relevans for dem i situationen.

Den værdidom som ironi kommunikerer, er kun underforstået, og ikke meddelt eller forudsat. De to budskaber af (2), til tilhørerne: 'bær over med EE', hun har kun kort tid, og til EE: 'din titel er lidt for ambitiøs', er fx kun noget som de respektive adressater selv må regne ud.

Forudsættelsesfejl

Nu er det ikke altid at modtagerne faktisk kender og accepterer den forudsatte information. Den der har stået op hele tiden, og af en der netop er ankommet, bliver spurgt: - *Hvorfor har du rejst dig op?* bliver nødt til at bruge metasprog for at kunne svare: - *Sådan kan du ikke sige, for jeg har stået op hele tiden*. Spørgsmålet kan man kalde en forudsættelsesfejl (præsuppositionsfejl), og må beskrives således: Afsenderen (A) har faktisk som baggrundsantagelse det som fejlagtigt forudsæt-

tes med ytringen ('at vedkommende havde siddet ned'): A+, men modtageren (M) deler ikke denne antagelse: M-. Afsenderen tror at modtageren faktisk deler antagelsen: AM+, og modtageren ved godt at afsenderen selv tror på sin forudsættelse: MA+. Det er hvad afsenderen går ud fra: AMA+; og det ved modtageren godt: MAMA+. Situationen må altså når alt tages i betragtning, beskrives således (Harder & Kock 1976):

(15)

A+	M-
AM+	MA+
AMA+	MAM+
AMAM+	MAMA+

I dette tilfælde må man sige at A er oprigtig A+, men naiv og tager fejl fordi hun tror at M også har forudsættelsen AM+, hvad han ikke har: M-. M tager ikke fejl, for han ved godt at A tager fejl: MAM+, men er sat uden for situationen af A og må bruge metasprog for at komme ind igen.

Ved hjælp af dette komplicerede beskrivelsesapparat kan man gøre rede for en lang række af forudsættelsesfejl. I standard situationen (i) er der + hele vejen ned på begge sider. A's naivitet (ii) beskrives som A+ & M- og ellers +. Når A under en diskussion om John R. Searles talehandlingsteorier siger: *Sidst jeg var sammen med John, spurgte jeg ham ...*, er det forudsat at A er på fornavn med John Searle. Det er helt givet at M ikke er det. Hvis A nu godt ved det, er det A der laver namedrop for at gøre indtryk, og det kan kaldes forstillet naivitet (iii). Hvis modtagerne gennemskuer at naiviteten er forstillet (MAM-), kan det kaldes gennemskuet forstillet naivitet (iv).

På denne måde kan man definere følgende double-cross-fænomener: As naivitet (i: M- & AM+), forstillet naivitet (iii: AM- & AMA+), forstillelse (v: A- & AMA+), uærlighed (vii: A-), M udenfor (viii: M-), fejl: (ix: AM+ & MAM- eller MA+ & AMA-), balance (x: ingen fejl), A er usolidarisk (xi: A+ & AM- eller A- & AM+), M ignoreres (M+ & MA- eller M- & MA+). Her er en oversigt over vigtige forudsættelsesfejl:

(16)

<table style="margin-left: 40px;"> <tr><td>A+</td><td>M+</td></tr> <tr><td>AM+</td><td>MA+</td></tr> <tr><td>AMA+</td><td>MAM+</td></tr> <tr><td>AMAM+</td><td>MAMA+</td></tr> </table> <p>i. standard-situationen</p>	A+	M+	AM+	MA+	AMA+	MAM+	AMAM+	MAMA+	<table style="margin-left: 40px;"> <tr><td>A+</td><td>M-</td></tr> <tr><td>AM+</td><td>MA+</td></tr> <tr><td>AMA+</td><td>MAM+</td></tr> <tr><td>AMAM+</td><td>MAMA+</td></tr> </table> <p>ii. A naiv, M udenfor</p>	A+	M-	AM+	MA+	AMA+	MAM+	AMAM+	MAMA+	<table style="margin-left: 40px;"> <tr><td>A+</td><td>M-</td></tr> <tr><td>AM-</td><td>MA+</td></tr> <tr><td>AMA+</td><td>MAM+</td></tr> <tr><td>AMAM+</td><td>MAMA+</td></tr> </table> <p>iii. A gør indtryk, forstillet naivitet</p>	A+	M-	AM-	MA+	AMA+	MAM+	AMAM+	MAMA+	<p>1. niveau</p> <p>2. niveau</p> <p>3. niveau</p> <p>4. niveau</p>								
A+	M+																																		
AM+	MA+																																		
AMA+	MAM+																																		
AMAM+	MAMA+																																		
A+	M-																																		
AM+	MA+																																		
AMA+	MAM+																																		
AMAM+	MAMA+																																		
A+	M-																																		
AM-	MA+																																		
AMA+	MAM+																																		
AMAM+	MAMA+																																		
<table style="margin-left: 40px;"> <tr><td>A+</td><td>M-</td></tr> <tr><td>AM-</td><td>MA+</td></tr> <tr><td>AMA+</td><td>MAM-</td></tr> <tr><td>AMAM+</td><td>MAMA+</td></tr> </table> <p>iv. gennemskuet forstillet naivitet</p>	A+	M-	AM-	MA+	AMA+	MAM-	AMAM+	MAMA+	<table style="margin-left: 40px;"> <tr><td>A-</td><td>M</td></tr> <tr><td>AM</td><td>MA</td></tr> <tr><td>AMA+</td><td>MAM</td></tr> <tr><td>AMAM</td><td>MAMA</td></tr> </table> <p>v. forstillelse</p>	A-	M	AM	MA	AMA+	MAM	AMAM	MAMA	<table style="margin-left: 40px;"> <tr><td>A-</td><td>M</td></tr> <tr><td>AM</td><td>MA+</td></tr> <tr><td>AMA+</td><td>MAM</td></tr> <tr><td>AMAM</td><td>MAMA+</td></tr> </table> <p>v. vellykket forstillelse, M naiv</p>	A-	M	AM	MA+	AMA+	MAM	AMAM	MAMA+	<table style="margin-left: 40px;"> <tr><td>A-</td><td>M-</td></tr> <tr><td>AM-</td><td>MA-</td></tr> <tr><td>AMA+</td><td>MAM-</td></tr> <tr><td>AMAM+</td><td>MAMA+</td></tr> </table> <p>vi. gennemskuet forstillelse</p>	A-	M-	AM-	MA-	AMA+	MAM-	AMAM+	MAMA+
A+	M-																																		
AM-	MA+																																		
AMA+	MAM-																																		
AMAM+	MAMA+																																		
A-	M																																		
AM	MA																																		
AMA+	MAM																																		
AMAM	MAMA																																		
A-	M																																		
AM	MA+																																		
AMA+	MAM																																		
AMAM	MAMA+																																		
A-	M-																																		
AM-	MA-																																		
AMA+	MAM-																																		
AMAM+	MAMA+																																		
<table style="margin-left: 40px;"> <tr><td>A-</td><td>M</td></tr> <tr><td>AM</td><td>MA</td></tr> <tr><td>AMA</td><td>MAM</td></tr> <tr><td>AMAM</td><td>MAMA</td></tr> </table> <p>vii. A uærlig</p>	A-	M	AM	MA	AMA	MAM	AMAM	MAMA	<table style="margin-left: 40px;"> <tr><td>A</td><td>M-</td></tr> <tr><td>AM</td><td>MA</td></tr> <tr><td>AMA</td><td>MAM</td></tr> <tr><td>AMAM</td><td>MAMA</td></tr> </table> <p>viii. M udenfor</p>	A	M-	AM	MA	AMA	MAM	AMAM	MAMA	<table style="margin-left: 40px;"> <tr><td>AM+</td><td></td></tr> <tr><td></td><td>MAM-</td></tr> </table> <p>ix. fejl hos M = A ovenpå</p>	AM+			MAM-	<table style="margin-left: 40px;"> <tr><td></td><td>MA+</td></tr> <tr><td>AMA-</td><td></td></tr> </table> <p>fejl hos A = M ovenpå</p>		MA+	AMA-									
A-	M																																		
AM	MA																																		
AMA	MAM																																		
AMAM	MAMA																																		
A	M-																																		
AM	MA																																		
AMA	MAM																																		
AMAM	MAMA																																		
AM+																																			
	MAM-																																		
	MA+																																		
AMA-																																			

	A+	eller	A-	M+	eller	M-
	AM-		AM+	MA-		MA+
ingen fejl =						
x. balance			xi. A usolidarisk			xii. M ignoreret
A-	A-	M	A-	M		
AM	AM	MA-	AM	MA-		
AMA-	AMA-	MAM	AMA-	MAM		
AMAM	AMAM	MAMA-	AMAM	MAMA+		
xiii. retorisk		xiv. vellykket		xv. ironi taget		
adfærd		ironi		som forstillelse		
A- M+	A- M-	A+ M-				
AM+ MA-	AM- MA-	AM- MA+				
AMA- MAM+	AMA- MAM-	AMA+ MAM-				
AMAM+ MAMA-	AMAM- MAMA-	AMAM- MAMA+				
xvi. gøre grin med,	xvii. skuespil,	xviii. møveri				
sarkasme	leg, kynisme					

Harder, Peter & Christian Kock 1976: *The Theory of presupposition failure*, Travaux du cercle linguistique de Copenhague vol XVII, Akademisk forlag, København, med de notationsændringer jeg har foretaget i : Togeby, Ole, 1993: PRAXT, Pragmatisk tekstteori 1-2, Århus: Aarhus Universitetsforlag.

Harder og Kock definerer ironi som det at A forudsætter noget som hun ikke selv mener (uærligt vii: A-), men uafhængigt af om M har antagelsen eller ej (dog forudsat at M er klar over As uærlighed uden fejltagelser). Ironi kan således være solidarisk og bliver da en slags retorisk adfærd (xiii) der inkluderer begge parter, og hvor parterne spontant opfører et skuespil (xvii). Eller også kan ironien være usolidarisk, og den bliver da til sarkasme (xvi: A- & M+) som ekskluderer adressaten fra fællesskabet. Eller sagt på en anden måde: Både ironi og sarkasme defineres ved As uærlighed og Ms indforståethed dermed, forskellen er at ironi er inkluderende og solidarisk, mens sarkasme er ekskluderende og usolidarisk.

Møveri eller pådutning

En af forudsættelsesfejlene i (16) er møveri (xviii), som også kan kaldes pådutning, dvs. ærlig og afbalanceret, men usolidarisk forudsættelse af noget som adressaten ikke kan anerkende. Det er det man har i spørgsmålet til den mand der aldrig har tævet sin kone: *-Hvornår er De holdet op med at tæve Deres kone?* Hvad skal han svare hvis situationen, fx fordi der er andre tilhørere, ikke tillader metasprog? Og hvad hvis han slet ikke er gift? Dette er usolidarisk og sætter M udenfor, men der er balance i og med at ingen af parterne begår fejl. Prøv at se på følgende eksempel:

- (17) På et kursus står LL, en af lærerne, under en pause og taler med to yngre kvindelige medarbejdere som i kursets næste session skal holde oplæg. Læreren orienterer de to om hvem deltagerne på kurset er. OO, som er en af deltagerne, kommer ind i lokalet, og læreren siger til de to, men så højt at han også kan høre det: *- Selv Ole er en flink fyr.* Han svarer: *- Nåh, det ved jeg nu ikke rigtig.* Læreren siger så til ham: *- Men du kan da nok simulere et par timer.*

Deltagerobservation på et lederkursus for forskningsledere 3-2013.

Meddelelsen 'at Ole er en flink fyr' er ikke ironisk, hun mener det nok, men ordet *selv* forudsætter at OO var den man mindst skulle vente det af. Det er heller ikke ironi, men møveri idet LL

antagelig mener at OO, skønt flink nok, er temmelig provokerende som kursist. Den prøver OO at dementere ved at ironisk at ytre 'at han ikke rigtig ved om han er en flink fyr'. Den er et ekko af et svar til den holdning der kommer til udtryk med *selv*, og bærer det underforståede budskab 'at OO nok ikke er så provokerende endda'. LL svarer så med at gå med ind i det ironiske omvendte univers og får derved kommunikeret at OO i den næste session bør opføre sig pænt. Alle opfattede situationen humoristisk, og de to yngre oplægsholdere har nok forstået at de ikke skulle lade sig provokere af OO.

Satire

Hvis en given formulering opfattes som et forvrænget ekko der alluderer til en 3. person og ikke til nogen af parterne i kommunikationssituationen, vil man næppe kalde det ironi, selv om der også sker markerede brud på maksimerne, og de faktisk signalerer underforstået kritik af værdier. Prøv at se på følgende eksempel:

(18)

Sidste sætning i tekst (18) om Trane Nørby er ved ordet *rent* markeret som overkill, en formulering som Bo Søndergaard ikke ville bruge hvis han mente det der ordret står i sætningen. Det må derfor af avislæserne opfattes som en allusion til Ellen Trane Nørbys tanker (også selv om de ikke har viden om at hun faktisk har sagt det). Derved kan Bo Søndergaard udstille, satirisere over og gøre grin med Nørbys nepotistiske magtmisbrug, uden egentlig at tage ansvaret for

kritikken af hende.

Ingen af avisens læsere går antagelig ind for nepotisme, så A er solidarisk med M. Men hvis man opfatter Ellen Trane Nørby som også en adressat for ytringen, er der tale om sarkasme. Trane Nørby går imidlertid heller ikke ind for nepotisme, og beskrives for avislæserne netop som en der har afvist at der skulle være tale om nepotisme i dette tilfælde. Så kritikken går ikke på Nørbys værdisystem (afstandtagen fra magtmisbrug og nepotisme), men på hendes hykleri og dobbeltmoral. Teksten gør grin med personen, og vil snarere kunne betegnes som satire end som ironi.

- (19) Satire er det at afsenderen siger noget som ved brud på Grice's maksimer markeres som et karikeret ekko af en 3. persons tanker og handlinger, hvorved det uden ansvar for afsenderen er underforstået at personen dermed er gjort til grin på grund af sin karakter.

Satiren inkluderer altid adressaterne i et usolidarisk gøren grin med offeret. Se på dette eksempel:

- (20) Genrens lov

Ikke blande genreerne.

Jeg vil ikke komme til at blande genreerne.

Jeg gentager: ikke blande genreerne. Jeg vil ikke komme til at gøre det.

Antag nu, at jeg lader disse udtalelser give genlyd helt på egen hånd.

Antag: Jeg prisgiver dem deres skæbne, jeg sætter deres aleatoriske virtualiteter fri og udleverer dem til Deres øre, til det De beholder, og De tilfører dem af bevægelse for at frembringe slags virkninger, uden at jeg står bag dem for at forsvare dem. (...)

Derrida, Jacques (1986) 2009: "Genrens lov" i Johansen, J.D. og M.L. Klujeff 2009: *Genre*, Århus: Aarhus Universitetsforlag, oversat til dansk af Rolf Reitan efter "La loi du genre".

Dette er oversættelsen af indledningen til noget der er udkommet som en fransk litteraturvidenskabelig artikel om genrer og ironi. Det der analyseres her, er oversættelsen og ikke den franske original (som jeg ikke tør påstå at jeg er i stand til at fange den ironiske tone i). Citatet er altså oversætterens Rolf Reitans forsøg på at overføre tekstens budskab, som han måske, måske ikke opfatter som jeg gør det; han skriver i en note: "[*Ne pas mêler les genres*. Derrida leger her med, at sætningen, med verbet i infinitiv, er enslydende med den imperative sætning *Ne pas mêlez les genres*, De må ikke blande genreerne]" (Derrida 2009).

I titlen *genrens lov* og fra *Antag nu ...* og frem er formen en der passer til en videnskabelig artikel i franske kommunikationsfællesskaber. Men de første 3 linjer er brud på mådesmaksimet idet de er i en form som ikke kan forventes i en videnskabelig artikel. Formen virker som et ekko af en situation med en anden adressat end en læser af en videnskabelig artikel, nemlig af den indre stemme som en lille pige hører når hun går på et flisefortov og ikke må træde på stregerne. Det fremgår af infinitiven *ikke blande* som i nedladende dansk opdragelsessprog tæller som et forbud (fx *ikke røre!*), og af formuleringen *ikke komme til* som handler om personens frygt for ikke at kunne overholde et udtalt forbud – i dette tilfælde – om sproglige formuleringer, en frygt som ingen antager at Derrida selv har. Det er altså ikke Derrida selv der er *Jeg* i 2. sætning, men til gengæld i *Antag nu, at jeg*.

Dette er dækket direkte tale; vi ved ikke helt hvem der tager ansvaret for de første sætninger: lillepige-jeg'et eller det selvbevidste akademiker-jeg fra *Antag nu*, eller begge to i en eller anden blanding. Derrida selv tager i hvert tilfælde ikke ansvaret for disse ytringer; han nævner dem blot

og udstiller dem med ironisk distance. Dem der opretholder at genrer ikke må blandes (som antagelig har været bestemte personer i det franske litterære miljø) gør han på usolidarisk vis til grin, ved medviderisk at inkludere adressaterne i latteren over den barnagtige frygt. Læg her mærke til at den danske læser der ikke kender til de franske litteraturer der kritiseres, og ikke deler deres opfattelser og værdier (som fx mig selv), har en tendens til at opfatte maksimebrudene som utilladelig krukkeri og arrogance.

Litteratur, pastiche og parodi

I skønlitteratur kan personerne i historien være ironiske over for hinanden som i (8) Doonesbury, men det er ikke et eksempel på afsenderens brug af ironi som retorisk kommunikation. I skønlitteratur kan man imidlertid også finde fænomenet 'upålidelig fortæller', som ofte er signaleret ved dækket direkte tale. Det kan opfattes som forfatterens ironiske ytringer om fiktionens personer.

- (21) Da soldaten i *Fyrtøjet* har soldet alle de underjordiske penge op og derfor må flytte fra de smukke værelser på værtshuset til et lille bitte kammer oppe under taget, bliver han også en ensom mand: "ingen af hans venner kom til ham, for der var så mange trapper at gå op ad". Det lille 'for' er ironi lige efter bogen. Fortælleren *siger* at det er fordi der er så mange trapper at hans venner ikke kommer; af sammenhængen ved læserne, selv børnene, at han *mener* det ikke er på grund af trapperne vennerne udebliver, men fordi han er fattig.

Bredsdorff 2011, side 95

Ordet *for* er et ekko af hvad vennerne inde i historien har tænkt, men er ikke ekko af en tanke som adressaterne i den retoriske situation, det litterære publikum, abonnerer på, kun noget de kan sætte sig ind i når de bliver opslugt af historien. Det er altså ikke ironi i forhold til adressaterne, men H.C.Andersens satire over folk der svigter deres venner fordi de bliver fattige.

Imidlertid deler al fiktion også det særtræk med ironi at ytringen (hele den litterære tekst) er uærlig (A-) uden at M tager fejl af det (MA- & MAMA-). Prøv at se på følgende eksempel:

- (22) Maskinarbejder Egon Schmidt er i en alder af 46 år afgået ved døden. Egon Schmidt havde siden læretiden været ansat ved Fa. P. Rasmussen og Sønner og gjorde sig stærkt bemærket ved stiftelsen af lokalafdelingen af Dansk Arbejder-Skak, hvis formand han var til sin død. Han efterlader sig hustru og tre børn.

Peter Seeberg 1974: *Dinosaurens sene eftermiddag*, "Nekrolog I (Bergske Blade)", Viborg: Arena.

Peter Seeberg prætenderer ikke at han har kendskab til Egon Schmidt og hans liv, og det ved læserne godt; det er fiktion, og Egon Schmidt kunne ikke i 1974 findes i telefonbogen. Der er minus hele vejen ned i begge kolonner af forudsættelsesfejl (16 - xvii).

I denne tekst er der også et tydeligt ekko af en andens tale, nemlig efter en virkelig nekrolog fra et dagblad, fx:

- (23) Karl Marius Rønfeldt, fhv. gårdejer, Løgstør, 89 år: Karl Marius Rønfeldt blev født i

Skorbæk ved Nibe og voksede op med arbejde i landbruget: Med sin kone flyttede han rundt i krigsårene, inden familien i 1949 købte et landbrug i Ejdrup. 10 år senere blev den skiftet ud med en gård nær Løgstør, som blev familiens hjem indtil 1991, da Karl Marius Rønfeldt og hustru flyttede til et hus i nærliggende Brøndum og senere Løgstør.

Morgenavisen Jyllands-Posten, under overskriften Dødsfald, 11. september 2009, I side 30.

Det er tydeligt at (22) ikke er ordret citat fra en bestemt nekrolog som fx (23), for der er sket et par brud på Grice's maksimer: der er ikke nogen dato på, som der er på (23), eftersom den har stået i avisen 11/9-2009. Og der er ingen adresse eller stedsangivelse der er så præcis at folk i nabolaget ville blive orienteret om vedkommendes død. Der er altså ikke leveret den information som efter sandhedsmaksimet skal være "nødvendig for det aktuelle formål med udvekslingen" (Grice 1975). Det er ikke en rigtig nekrolog, det er som al litteratur, en tekst der er ude af sin situationelle kontekst og derfor ikke relevant.

Peter Seeberg kan således uden ansvar kritisere værdigrundlaget for den tanke som teksten er et ekko af, nemlig formålet med nekrologer i de Bergske blade. Jeg tolker ironien som rettet mod den journalistiske reduktion af et helt liv til 5 linjer når det presses igennem avisens relevansfilter. Det er ironisk i det omfang det er afstandtagen fra en genreopfattelse som Seebergs adressater, om ikke har ansvaret for, så dog tolererer, lever med og dermed indirekte understøtter.

Seebergs tekst er som ekko, ikke af en persons tale eller tanke, men af en genre, nærmest en pastiche (men uden at være et makværk som en pastiche) eller en parodi (men uden dens munterhed). Der laves ikke gemytlig grin med nogen her. Det er livets mening der diskuteres.

Som andre ytringer kan også litterære tekster have flere adressater:

- (24) DOMKIRKEN I NØRRE-SNEDE. Nærmer man sig den nord fra ser man fra en bakke byen brede sig på den næste for enden af hovedvejens lange bue. I overskyede nætter skal man ned i bunden og et stykke op, før man kan se noget og da foruden byens silhuet og rækker af søvnige lys undertiden også domkirken. Ragende højt op over de lave huse kan dette monstrum dukke frem i det grødede mørke med sit tårn.

Længe troede jeg, at jeg var alene om denne indbildning, men erhvervschaufføreren i døgncaféret ved Vejle, har fortalt mig noget andet. Om dagen kan man ikke se den. Lokale entusiaster vil vide, at den da vender nedad, og henviser til en underlig mark sydvest for byen, Kirkeageren, hvor ingenting rigtig kan gro.

Fra Per Højholt: *Praksis 7: Hundekunstneren og andre blindgyder*. København 1988, side 25.

I første omgang er denne tekst i forhold til det litterære publikum, lige som Seebergs tekst, en ironisk pastiche eller parodi på en rejsefører som dels vil beskrive en egn så præcist at man kan finde vej efter den, dels foregiver at alle egnens sagn, myter og skrøner stadig findes i landskabet og faktisk også kan beskues. Se blot (25):

- (25) Det er Gøngernes land, og Præstø var deres hovedstad, hvis man skal tro Carit Etlar. Fra byen går turen først ud på Jungshoved. Der er stadig en klang af eventyr over navne som Jungshoved Voldsted, Raneklint m.fl. Voldstedet, som er en banke omgivet af grave, er resterne af det kongelige slot, der blev ødelagt under svenskekrigene, og Svend Gønge, »Gøngenhøvdingen«, drev sin private krig mod svenskerne herfra. Men bortset fra krigsro-

mantikken har Jungshoved en storslået natur med udsigt ned langs kysten over mod Møn. I Jungshoved Kirke lige ved voldstedet er der et kalkmaleri, som forestiller dødedansen. Der findes kun to bevarede dødedans- billeder i Danmark: her og i Nørre Alslev Kirke på Falster (...).

Kør fra Jungshoved tilbage til rute 265. og drej ind i landet mod Mern efter en afstikker til det idylliske fiskerleje Sandvig ved Bøgestrømmen. Fra Mern går turen tilbage til rute 265 og videre mod **Møn**. Man kan allerede se øen fra Viemose Banker. Dronning Alexandrine-broen over Ulvsund fra Kalvehave til Kosterland blev indviet i 1943.

Ture i Danmark. Med turforslag og praktiske oplysninger. Tur 21.
Politikens forlag 8. oplag 1996.

Der er i (24) måske også en anden adressat, nemlig *de lokale entusiaster*, som af de indviede kan identificeres med den danske dybdepsykolog Jes Bertelsen hvis "Vækstcenter" ligger i Nørre Snede. I forhold til denne adressat er Højholts tekst sarkasme; den laver grin med manden for hans tankers skyld. Og på grund af tekstens selvmodsigelse (*Længe troede jeg, at jeg var alene om denne indbildning*) er teksten også selvironisk.

Man må altså sige at fiktion ikke per definition er det samme som ironi selv om de to udsigelsesformer deler karakteristiske træk med hinanden. Skønlitteratur er nemlig bl. andet defineret ved, ikke at være et middel til at nå et mål i en kontekst, men at være et mål i sig selv, og derfor som hel tekst altid ude af kontekst. Ironi er altid et middel til at nå et mål i konteksten.

Litterære teksters relevans i den retoriske situation er ikke forbundet med deres emner, men med deres former. En upålidelig fortæller er på sin vis forfatterens måde at gøre grin med fortælleformen på. Derfor rammer litterære teksters kritik ikke adressaternes forhold til og holdning til tekstens emne, men deres opfattelse af tekstens form. Ironisk kritik rammer i modsætning hertil altid adressatens værdier og holdninger.

Kun de litterære tekster der indeholder mærkbare ekkoer af andre teksters form, kan opfattes som ironiske, nemlig som pasticher eller parodier på genrer. Litterære tekster der ikke som (22) og (24) er markeret som ekko af andre tekster, er derfor ikke nødvendigvis ironiske.

Ironi og humor

Mange mener at humor er et træk ved ironi, og det er jeg tilbøjelig til at være med på. Men hvad er da humor? Som et skud fra hoften (uden henvisninger til, men med mange ekkoer fra, den rigtige litteratur om emnet) vil jeg forstå humor som en kollektiv sindstilstand bestemt ved: meta-bevidsthed med relativisering af det entydige, med normbrud og fremstilling af verden på hovedet, ekvivok dobbeltbevidsthed med både spontanitet og distance, i situationer med symmetri, inklusion og solidaritet, og til morskab og glæde og forbundet med latter, det modsatte af patos og fundamentalisme.

Kan humor bestemmes noget i den retning, deler ironi mange egenskaber med humor. Der er relativiserende metabevisthed i ironiens ekko; der er normbrud i ironiens overtrædelse af Grice's maksimer; der er dobbeltbevidsthed i ironiens ansvarsløshed; der er efter min definition (inspireret af Harder & Kock) symmetri, inklusion og solidaritet i ironi. Men selv om ironien ofte vækker latter er det ikke et kriterium på ironi, og ironien er ikke primært til morskab og glæde, men til værdikritik. Endelig er ironi her ikke defineret som en kollektiv sindstilstand, men som en ytringshandling. Ironi er ikke humor, men ironi er ofte humoristisk.

Man kan endog sige at ironi normalt er humoristisk, i modsætning til sarkasme og møveri

som er usolidarisk og ekskluderende, i modsætning til fiktion og teater som ikke er normbrud men ude af kontekst, og i modsætning til satire og parodi som ikke er symmetrisk

Ikke al humor er ironisk. For hvis der i en vittighed nok er kritik af et værdigrundlag, er der hverken brud på Grice's maksimer eller ekko af andres tanker, så den kan næppe kaldes ironisk:

- (26) Historien er velkendt og meget kort: To tosser gik en aften på en mørk vej. Den ene tosse havde en lygte. Tossen, der havde lygten lader lyskeglen pege op i luften og så siger han til den anden tosse: "Du får 10 kr., hvis du tør kravle op ad den lyskegle." Den anden tosse tænker sig lidt om, og så svarede han klogt: "Tror du jeg er tosset? Tror du ikke jeg kender dig? Når jeg er kommet halvvejs, så slukker du lygten."

Johannes Møllehave: *Tusind fluer med eet smæk*, Kbh. 1982, side 21

Kun når det værdigrundlag der kritiseres med ironien, kan tolkes som relevant for ytringens adressater; kun hvis tanken som ironien er et ekko af, kunne være adressaternes, kan fænomenet kaldes ironi. I (27) har adressaterne genkendt tanken om at man ikke må slå på en der er mindre end en selv, og har måske også selv sagt den mange gange. Og de kan ikke undgå at opfatte de brud på Grice's maksimer der sker med ordene *jo nok* og *den slags*. I denne situation er ironien effektiv som en demontering af den tanke som adressaterne har eller kunne have haft.

- (27) Hvem må slå hvem?
Du må ikke slå på én der er mindre end dig selv. Det er en god gammel tanke. Hvis nu alle fulgte den, så havde man altid ret til at tæve dem der var større end en selv (de må jo ikke slå igen). Det ville være komisk, men foreløbig har ingen set det realiseret, skønt alle børn har fået at vide at de ikke må slå på nogen der er mindre end dem selv. Sætningen modsvares naturligvis af den sunde virkelighedssans som selv et barn hurtigt udvikler: Det kan ikke betale sig at slå på én der er større end en selv, for så får man bare tæv. Man kunne også have udviklet følgende mundheld: Du må ikke slå på nogensomhelst! — Men det ville jo nok være at gå for vidt at lære børn den slags.

Ole Grünbaum 1967: *Provokér. Lærestykker om den almindelige uorden*. København: Hans Reitzels Forlag s. 30

Litteratur

- Bredsdorff, Thomas 2011: *Ironiens pris*, Kbh: Gyldendal
Derrida, Jacques (1986) 2009: "Genrens lov" i Johansen, J.D. og M.L. Klujeff 2009: *Genre*, Århus: Aarhus Universitetsforlag, oversat til dansk af Rolf Reitan efter "La loi du genre".
Grice, H. P., (1967) 1975: *Logic and conversation* i Cole, Peter, & Jerry Morgan, 1975: *Syntax and Semantics, vol 3, Speech Acts*, Academic press.
Harder, Peter & Christian Kock 1976: *The Theory of presupposition failure*, Travaux du cercle linguistique de Copenhague vol XVII, Akademisk forlag, København,
Togebj, Ole 1993: *PRAXT, Pragmatisk tekstteori 1-2*, Århus: Aarhus Universitetsforlag.
Togebj, Ole 2003: *Fungerer denne sætning? Funktionel dansk sproglære*, København: Gad.
Togebj, Ole manus 2013: *Bland blot genrene!*, København: Samfundslitteratur.
Wilson, D. and D. Sperber 1992: "On Verbal Irony" in *Lingua* 87 pp 53-76.
Wilson D. and D. Sperber 2012: *Meaning and Relevance*, Cambridge: Cambridge University Press, ch. 6.